

1. **Kőrösi Csoma Sándor emlékkönyv**, 1992, Szerk.: Fábrián Ernő, Gazdáné Olosz Ella, Gazda József
2. **Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain**, 1993, Szerk.: Fábrián Ernő
3. **Kőrösi Csoma Sándor a lélek tükrében**, 1996, Szerk.: Szász Tibor András
4. **Kőrösi Csoma Sándor szellemútján**, 1998, Szerk.: Gazda József
5. **Kőrösi Csoma Sándor és tudományos műhelyeink**, 1999, Szerk.: Gazda József
6. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyarság keleti eredete**, 2000, Szerk.: Gazda József
7. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar történelem útjai**, 2001, Szerk.: Gazda József
8. **Kőrösi Csoma Sándor és magyar mitozaink**, 2002, Szerk.: Gazda József
9. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar nyelv**, 2003, Szerk.: Gazda József
10. **Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás**, 2004, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
11. **Kőrösi Csoma Sándor, és kelet népei**, 2005, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
12. **Kőrösi Csoma Sándor – test és lélek a keleti kultúrákban**, 2006, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
13. **Kőrösi Csoma Sándor és keleti hagyományaink**, 2007, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
14. **Kőrösi Csoma Sándor ésa magunk keresése**, 2008, Szerk.: Gazda József és Szabó Etelka
15. **Kőrösi Csoma Sándor – jelek térben és időben**, 2009, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
16. **Kőrösi Csoma Sándor és az út**, 2010, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka
17. **Kőrösi Csoma Sándor és a népek önazonossága**, 2011, Szerk.: Gazda József, Peti Botond, Szabó Etelka
18. **Kőrösi Csoma Sándor – kultúrák keresztútján**, 2012, Szerk.: Gazda József, Peti Botond, Szabó Etelka

19. **Kőrösi Csoma Sándor – lelki élet, vallásosság**, 2013, Szerk.: Gazda József, Szabó Etelka, Ferenczné Szócs Éva
20. **Kőrösi Csoma – Mi a magyar**, 2014, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka
21. **Kőrösi Csoma Sándor – az igazság keresése**, 2015, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka
22. **Kőrösi Csoma Sándor – Nyomok az időben**, 2016, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József, Szabó Etelka

23. **Kőrösi Csoma Sándor – Gyökereink**, 2017, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
24. **Kőrösi Csoma Sándor – Kötődések**, 2018, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
25. **Kőrösi Csoma Sándor – Tegnapi és mai magyarság**, 2019, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József
26. **Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei**, 2020, Szerk.: Ferenczné Szócs Éva, Gazda József

Kőrösi Csoma töretlen akarattal és tiszteletre méltó tudatossággal haladt a maga választotta úton, a maga által kitűzött cél felé. Ha valamiben tévedett, hát az az volt, hogy nem egy emberre szabott feladatot tűzött maga elé. Eljátszhatunk a gondolattal, milyen ered-ményekre juthatott volna, ha a sors még engedélyezett volna számára néhány évtizedet. Ki tudja? Talán nagy csalódásoktól, kudarcoktól menekült meg korán, 58 esztendősen bekövetkezett halálával. Kőrösi nyílegyenesen haladt a célja felé, amelyről ő sem tudta, mi sem tudjuk, milyen messzire volt tőle. De az irány helyes volt, léptei biztosak voltak, s a megtett út így is lenyűgöző, tiszteletet parancsoló.

Julianus, Vámbéry, Kőrösi Csoma Sándor... Valamennyien elindultak az őshaza keresésére, és valamennyien találtak valamit. Mindegyikük, az itt nem említettekkel együtt, fontos ismeretekkel, felfedezésekkel, feltárásokkal gyarapította a tudományt. Az őshazát azonban egyikük sem érte el, mint ahogy őseink sem érték utol a csodaszarvast. Nem is az volt a fontos, hogy azt a csodaszarvast elérjék, hanem az, hogy az elérhetetlen csodaszarvas elvezesse őket valahová.

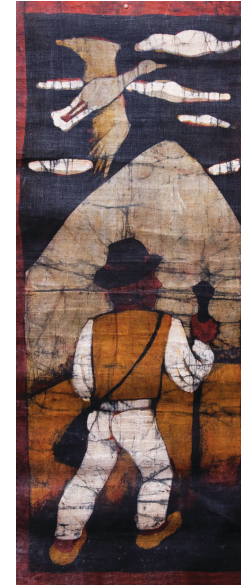
Az őshaza hívogató és útmutató csillagnak bizonyult. A csillagok pedig – ahogy Németh László írta – nem azért fénylenek, hogy föltétlenül elérjük őket, haem hogy mutassák az irányt, amerre haladnunk kell az életben.”

Halász Péter

ISSN 1842-9645

2021

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR – SORSKÉRDÉSEINK

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR SORSKÉRDÉSEINK

2021

A magyarság tragédiája az volt Prohászka szerint, hogy Nyugatra költözve, a latin – germán kultúra szomszédságában élve, kapuit sarkig kitarva Nyugat előtt a gyepű már nem védte meg, ilyenformán a régi gyepűvonal mindinkább a lelkebe húzódozott vissza. Azóta minden magyar magányos, maga sem tudva, hova és kihez tartozik, de meghúzódva lelki védővonala mögé, híven vigyáz és küzd, sokszor maga sem tudja, hogy Kelet vagy Nyugat ellen, nem tudva miért, mert „így rendeltetett el”. A magyarság Janus-arcú, akinek kettős, ázsiai és európai arca bár ellentétes irányba néz, mégis összetartozik, egyiknek sincs a másik nélkül kifejezése. Ez okozza a magyar szellem örökös ingatagságát és kiegyensúlyozatlanságát, de másfelől ugyanez avatott bennünket a Kelet és Nyugat közötti közvetítés népévé.

Bali János

Egyik legállandósultabb jegyük az emberi támaszkeresésben a bizonyosság utáni sóvárgás, s ennek ideiglenes kielégítőjeként vagy pótléaként az intézményesedés formalizmusában történő, személytelenített válaszadásától kiváltott megnyugvás. Történelmi ívében többek között ez hozta létre mintegy második természetként az ember szociális világát, aminek roppant összetett hálójában rengeteg összetevő hol versengve, hol egymás kiegészítéseképp érvényesül – és mindez úgy áll fenn és úgy működik komplex társadalmainkban évezredek óta, hogy különféle projekcionálásokat illető emberi meg egyezésen, hallgatólagos elfogadottságon túl semmi egyéb nincs benne. Nos, e szerkezet elkerülhetetlenül járulékos jegye a társadalmiasodás, majd a minden közvetlen emberi kapcsolatot kiszorító társadalmiasodottság: az, hogy maguk az emberi viszonyok válnak benne immár természetes valójuktól megfosztottan közvetítettké, intézményesedetté, előre kodifikált és egyre teljesebben formalizálódó minták csupasz eseteivé.

Varga Csaba

A könyvet szerkesztették:
Ferenczné Szócs Éva és Gazda József

Készült

a Bethlen Gábor Alap

a Kőrösi Csoma Sándor Alapítvány, Budapest

a Városi Művelődési Ház, Kovászna

támogatásával, illetve segítségével.

Az írások közötti fényképek a szerzők,
a fejezetzáró felvételek Flórián Csaba munkái.

© Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2021

ISSN 1842-9645

Készült a T3 Kiadó nyomdájában Sepsiszentgyörgyön.

A borítólapon **Jámborné Balog Tünde** munkája látható.

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR
SORSKÉRDÉSEINK

2021

ŐSTÖRTÉNETÜNK KAUKÁZUSI FORRÁSAI *A 100 éve elhunyt Pósta Béla (1862–1919) régész emlékére*

„Régészeti emlékeink specifikusan nemzeti elemének java részét már a legkorábbi időktől kezdve nem magyarázhatjuk és érthetjük a keleti világ emlékeinek tüzetes ismerete nélkül.”
(PÓSTA Béla, 1905)

Kik vagyunk, honnan jöttünk, hol élhettek őseink? Ezekre a kérdésekre évszázadok óta keresik a választ a tudósok és a magyar őstörténet iránt érdeklődők. A válaszadáshoz őstörténetünk kaukázusi forrásaiból tallózunk, elsősorban a régészetet és a magyarság eredetmondáját, a csodaszarvasmondát alapul véve. Röviden bemutatjuk a térségében járt Kelet-kutatókat és a 2019 őszén lezajlott első magyar–oroszl régészeti feltárás néhány fontosabb mozzanatát, de beszámolunk a néprajz, illetve a genetika legújabb eredményeiről is. A Magyar Nemzeti Múzeum egykori régésze, Pósta Béla szavait idézve: „ezer és ezer jellel” próbáljuk ráirányítani a figyelmet egy, az utóbbi időben méltatlanul elhanyagolt, de középkori krónikáink és a korábbi kutatók által kiemelten kezelt területre, a Kaukázus térségére.

Ki volt Pósta Béla?

Pósta Béla, az első Kelet-kutató régészek egyike 1862-ben született Kecskeméten. Jogi, majd bölcsészeti tanulmányai után, 21 évesen lett a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségosztályának munkatársa. 1896-ban bízták meg a Zichy Jenő gróf Nyugat-Kaukázusba és a Turáni Alföldre vezetett expedíciója során gyűjtött régészeti anyag feldolgozásával, majd a következő évben személyesen is részt vett a gróf harmadik ázsiai kutatóútján. 1899-ben nevezték ki a kolozsvári egyetem újonnan nyílt régészeti tanszéke élére, ahol – újszerű nézeteivel, interdiszciplináris módszerével – nemzetközi hírű iskolát teremtett. Oktatói programjában Pósta korszakalkotó újjáésként bevezette a keleti régészet tanítását, és elsőként szorgalmazta a kelet-európai, ázsiai, közel-keleti országok tudományos köreivel való szakmai kapcsolatfelvételt. Az iskola lendületes munkájának, az erdélyi magyar régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a román megszállás vetett véget. Pósta Béla a trianoni békediktátum aláírását már nem élte meg, 1919 áprilisában elhunyt. Tudományos nézeteit, módszereit tanítványai örökölték tovább, akik egyaránt vallották: „Az Érmészeti és Régészeti Intézet, valamint az Érem- és Régiséggtár annalesei azt az időt, amelyben Pósta Béla állott a testvérintézmények élén, mint Pósta Béla-korszakot fogja nyilvántartani és megörökíteni.” (ROSKA, 1941, 3.) Kivételes életműve a mai napig meghatározza a magyar régészetet.

Pósta Béla Kelet-kutató munkássága

Pósta Béla 1885-től 1899-ig dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségosztályán. Múzeumi éveit alatt végzett ásatásain az őskortól a középkorig szinte minden régészeti korszakkal találkozott. A Pest megyei Törtel határában tárta fel többek között azt a szarvasábrázolásos szíjveretet, amely napjainkban is az egyik emblemikus darabja a Kárpát-medence 9–10. századi, honfoglalás kori anyagi kultúrájának (1. kép). A női sírban megtalált veret a lószerszámhoz tartozott, motívumát Pósta a közel-keleti civilizációkig követte nyomon: „Ami végül a szarvasos szíjvéget illeti, egyike az magyar pogány kori leleteink legbeszédesebb darabjainak. Szarvasa egyrészt az ún. Skithaföldi leletek egy nagy csoportjával köti össze (...); másrészt e fajta stilizálásában az elég késő magyarföldi művészettel, melynek tovább élő motívuma maradt. (...) Ősi alakját a perzsa-egyiptomizáló

párkányzatokon és több szaszszanida-kori virágon nagyon jól felismerhetjük.” (PÓSTA, 1896, 38–39.)

Gróf Zichy Jenő kaukázusi és turáni-alföldi expedícióinak (1895–96) régészeti anyagát Pósta Béla dolgozta fel (POSTA, 1897), majd a következő évben személyesen is részt vett a gróf III. ázsiai expedíciójában (2. kép). A komoly sajtóvisszhanggal kísért kutatóútnak is köszönhetően, 1899-ben kinevezték a kolozsvári egyetem újonnan létrehozott régészeti tanszékének élére. Egyetemi tanárként egyik legfontosabb feladatának a fiatal szakemberek kinevelését tartotta, akik közül többeket a keleti területek ősmagyar szempontú kutatására szemelt ki. Tervei között egy Kelet-kutató intézet létrehozása is szerepelt, amit a Kaukázustól délre, az egykori Mezopotámia területén kívánt megvalósítani. Célja az volt, hogy a magyar tudományosság is bekapcsolódhasson a közel-keleti civilizációk feltárását végző nemzetközi kutatásokba. 1912-ben vetette papírra az intézettel kapcsolatos terveit: *„Intézetünk egyik legfontosabb feladatául a Keletnek kikutatását tűzte ki olyan archeológiai és néprajzi szempontból, amelyet komoly tudományos előkészületek és szigorúan tudományos módszer alapján magyarul érző, magyar szakemberek vigyének keresztül. Célunk ez azért, mert úgy látjuk, hogy ami eddig a keleti területek kutatása szempontjából történt, bármilyen hatalmas jelentőségű is, egyrészt mégis kevés, másrészt nem mentes bizonyos elfogultságoktól.”* (VINCZE, 2002, 34.) Pósta Béla 1915-ben jó barátjának, Koronghi Lippich Elek írónak, a Trefort Ágoston vezette közoktatásügyi minisztérium művészeti ügyosztálya munkatársának is beszámolt terveiről: *„Amely pillanatban a hadjárat aktái lezáródnak, a mi akciónk az első hajóval megindul a Perzsa-öböl felé. Intézetünk terve szinte a részletekig kidolgozva áll előttünk, és megvannak már külső barátaink is. (...) Reményem, így járunk a keleti intézettel is, (...) annak jövőjét igyekeztem a magam élettartamától is függetlenné tenni. Olyan legényeket neveltem, akiknek a gerince van olyan kemény, mint az enyém.”*¹

Pósta Béla és a III. Zichy-expedíció

Az ősmagyarság keleti nyomainak felkutatására szervezett III. Zichy-expedíció keretében Pósta Béla oroszországi kutatóútja 1897. szeptember 1-től 1898. augusztus 15-ig tartott. Pósta azokat a területeket kereste fel, amelyeken *„egyrészt a magyarság a történelmi időkben lakott, másrészt ahol a finn-ugorság a török-tatár népekkel érintkezett”* (BANNER, 1962a, 107.). A régészeti kutatóút tapasztalatait naplójában jegyezte fel, és levelekben felettesével, Hampel Józseffel, valamint Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterrel is megosztotta. A kutatóút anyagát 1905-ben kiadott könyvében tárta a nagyközönség és a tudós társadalom elé. Eredményei alapján a Kaukázus térségének kutatását az egyik legfontosabb feladatnak tartotta: *„Az iráni területek felől jött műáramlatok tanulmányozása és a Kaukázus még nagyon soká a legfontosabb hely leendő a keletkutatás számára.”* (VINCZE, 2014, 496.) Meglátása szerint az északi, ún. finnugor területeken megfigyelhető déli, antik és perzsa elemek a Kaukázuson keresztül, a térségből északi, északkeleti irányba elmozduló népekkel juthattak el: *„Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy ezen stíluskör jellemző emlékeivel a kaukázusi területen is találkozunk, akkor ismét az a körülmény emelkedik ki érthetőbben, amit már más emlékcsoportok tárgyalásánál is kiemeltünk, hogy a finn-germán terület régészeti hagyatékában azok a déli elemek dominálnak, amelyek a VI–VIII. Kr. u. századokat megelőzőleg a déli területeken már kifejtettek voltak.”* (PÓSTA, 1905, 312–313.) *„A Kaukázus északi lejtőjén megvan a szakadatlan folytonosság, vagyis ezen terület leleteiben megvannak még igen késő periódusokban is az antik és perzsa művészet olyan motívumai, amelyek a hazánkban a VI–VIII. századon túl csaknem teljesen eltűnnek. A kaukázusi leleteket tehát úgy tekinthetjük, mint azon déli területek iparművészetének képviselőit, amelynek hatásai bolgari leletekben is jelentkeznek; amely tehát a Volga és*

¹Pósta Béla levele K. Lippich Eleknek, Kv., 1915. december 28. OSZK Kt.

Káma mentén érezte hatását azon időben is, amikor már annak hatása a magyarföldi leletekre megszűnt.” (POSTA, 1905, 317.)

A III. Zichy-expedíció régészeként a Kubán-vidéken is talált Kárpát-medencei párhuzamokra, amelyek alapján még több fellelhető tárgyat sejtett Északnyugat-Kaukázus területén: *„E leletet Veszeloovszkij I. N. szerezte a Kubán-vidék Andrjukovszkaja sztanica nevű községében és áll két kapocslémezből és két szijvégboglárból. Egy pillantás az általunk közlött rajzra meggyőz bennünket arról, hogy e leletben honfoglalás kori emlékeink szoros analógiájával van dolgunk. (...) az eddig tárgyalt emlékek gyakoribb jelenségek, amelyekből bizonyára többet rejthetnek máris oly orosz gyűjtemények, amelyeket látni nem volt alkalmam, és bizonyára még többet fog fölfedni azokból az újonnan föllendült orosz kutatás.”* (POSTA, 1905, 300–302.) (3. kép)

1905-ben kiadott monográfiájában több alkalommal is méltatta az orosz tudományos körök témában kifejtett értékes munkásságát és segítőkészségét: *„Világosan látszik, hogy Zichy Jenő gr. harmadik expedíciója az archaeologiai rész szempontjából tisztán és egyedül tanulmányút, s ha mint ilyen, mégis bizonyos eredményekre vezetett, az tisztán csak a terület gazdagságának, az orosz múzeumok helyes berendezésének, a gazdag és becses orosz nyelvű irodalomnak, az orosz szaktársak végtelen előzékenységének és szabadelvűségének tulajdonítható.”* (POSTA, 1905, 7.) A témával foglalkozó orosz tudósokkal való kapcsolatfelvétel fontosságát már korábban is hangsúlyozta: *„Szükségünk van az orosz tudományos körök rokonszenvének biztosítására, mert aki (...) fáradtságot vesz magának, hogy a helyszínen saját szemével lásson, annak csodálattal kell elismernie azt az igazán minden ízében hatalmas és nagyszabású tudományos működést, amelyet ezek a körök fejtenek. Azon a hármasság területén, mely bennünket ösmúltunk szempontjából legközelebből érint; ti. a régészet, a néprajz és a nyelvészet terén az utóbbi időben olyan hatalmas irodalom fejtett ki orosz nyelven, amely szinte megdöbbeníti az embert, és élénken érezteti azon mulasztás nagyságát, melyet azzal követtünk el, hogy beértük a német és francia irodalom erre vonatkozó szűkös kivonataival, s nem igyekeztünk ebből a hatalmas forrásból közvetlenül meríteni.”* (POSTA, 1905, 60–61.)

Bár Pósta Béla és Zichy Jenő kapcsolata korántsem volt feszültségektől mentes, Pósta arról a feladatvállalásról, ami a gróftól a magyar őstörténet kutatásának előmozdításában jellemezte, elismerően nyilatkozott. Egy alkalommal Zichyt a Tróját felfedező Heinrich Schliemannhoz hasonlította: *„Zichy és Schliemann – a magyar honfoglalás kérdésében Zichyt is ugyanaz a fanatikus hit jellemzi, mint Schliemannt. Egyik se szakember, de mind a kettő sokat használt egy-egy tudomány szaknak.”*² Zichyhez hasonlóan a magyarság őshazájának kutatását Pósta is nemzeti kötelességnek tartotta. Pontosan látta, hogy a *„bezárkózott tudományművelés és az állandóan csak nyugat felé tekintés csupán önmagának való”*. (BANNER, 1962a, 7.) 1962-ben egykori tanítványa, Banner János, a budapesti egyetem ősrégészeti tanszékének vezetője adta summáját egykori professzora tanári és emberi magatartásának:

„Tudós volt a szó nemes értelmében, és ideálja a tanárnak, aki előtt a tudomány művelése nem az egyéni érvényesülés létrája, hanem az igazság keresésének eszköze: aki nem azt ítélte fontosnak, hogy valamely tudományos igazságot ő állapított legyen meg, hanem azt, hogy az csakugyan igazság legyen. Ezért tanítványainak igaz barátja, minden féltékenységgel nélküli vezetője és sikereik őszinte méltányolója volt.” (BANNER, 1962b, 239–240.)

A csodaszarvasmonda

Pósta Béla élete jelentős részét a magyarok eredetének, az őshaza felderítésének szentelte. Kutatásaiban kiemelten kezelte a Kaukázus térségét és a vele szomszédos Azov-tenger, vagyis az egykori Meotisz területét, amelyek a magyarság eredetmondájában, a

²Pósta Béla gr. Zichy Jenőről, é.n. (MNM Adattár).

csodaszarvasmondában is szerepelnek. A monda legteljesebb formában Kézai Simon: „*A magyarok története*” című, 1285 körül készült latin nyelvű krónikájában maradt fenn, de a nép körében is ismert volt.

„*Ménrótt óriás a nyelvzavar kezdete után Evilath (Havilah) földjére költözött, melyet ekkor Perszisz (Perzsia) vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett a feleségével, Enethtel, nevezetesen Hunort és Magort, akiktől a hunok, vagyis a hungarusok (magyarok) erednek. De mert Ménrótnak, az óriásnak – a hagyomány szerint – több felesége is volt, akikkel Hunoron és Magoron kívül több más fiút és leányt is nemzett, ezek, a fiai és azok utódai lakják Persziszt; természetükre és bőrük színére hasonlóak a hunokhoz, csupán beszédükre különböznek valamelyest, mint a szászok és a türingiaiak. De mert Hunor és Magor elsőszülöttei voltak Ménrótnak, apjuktól különváltan éltek sátraikban.*

*Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meotisz ingoványába, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, a beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meotisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meotisz vidéke pedig Perszisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fünek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és a bejárás. Mármost a Meotisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágóban a Meotisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy miután hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket. Kémeiket küldtek tehát innen Szkítiába, s miután Szkítiát kikémlelték, gyermekekkel és nyájaikkal odaköltöztek azzal a szándékkal, hogy az lesz a hazájuk.” (KÉZAI S.: *Gesta Hungarorum*, 1285 körül)*

A csodaszarvasmonda szerint a magyarság mitikus őstörténeti területe a Kaukázus térségéhez és az attól északnyugati irányban, légvonalban mintegy 80 kilométerre található Azovi-tenger (az ókori Meotisz) partvidékéhez köthető. Itt alakulhatott ki a magyarság hun, magyar, alán és bolgár etnikai keveredés következtében. A mondában szereplő Ménrótt/Nimród fejedelem valóban létező történelmi személy volt: a Biblia a legjelentősebb ókori, mezopotámiai uralkodóként őrizte meg az emlékét. A történeti hagyomány szerint a vízözönt túlélő Noé dédunokája; hatalmas vadászként, az erő szimbólumaként ábrázolták. Kézai leírta, hogy Babel tornyát is Nimród építtette az özönvíz elleni védekezésül. A csodaszarvasmondában szereplő Eviláth földje megnevezés szintén megtalálható a Bibliában, 19. század végi kutatások szerint ez a terület a Kaukázus déli részére, a mai Örményország északnyugati felére helyezhető. (KRAUSZ, 1898, 293–305., THURY, 1897, 401–403.)

Kelet-kutatók a Kaukázus térségében a Zichy-expedíciók előtt és után

A 13. században IV. Béla magyar király a keleten maradt magyarok felkutatására indította testvérkereső útjukra a domonkos rendi szerzeteseket, köztük Ottót és Julianust. A szerzetesek feltehetően a csodaszarvasmonda ismeretanyagának birtokában keresték eleinket az Azovi-tenger partvidékén és a Kaukázus északi előterében. A Kaukázus térségi magyar jelenlétre írott források is utalnak:

„*Ebben az időben (527) a hunok Boszporusz (a mai Kercsi-szoros) közelében lakó királya, Gorda is az említett császárhoz folyamodott. Eljött Konstantinápolyba, keresztény lett, és megtért. Maga a császár lett a keresztapja, és sok ajándékot adván neki, elbocsátotta*

őt a hazájába a bizánci érdekek és a Boszporusz védelme céljából. (...) A hunok eme kereszténnyé lett királya elmenvén a hazai földre, a Boszporusz közelében rátalált testvérbátyjára, s elbeszélte neki a császár barátságát, bőkezűségét és azt, hogy keresztény lett. Ezután hun csapatokat maga mellé véve eltávozott. Azokat az ezüstműből és elektronból készült bálványokat, amelyeket a hunok tiszteltek, beolvasztotta, és becserélték ezeket Boszporuszban. A hunok megharagudván, testvérével összejátszva, megölték a királyt, és helyébe tették testvérét, Muageriszt (Magyart)” (MALALAS, Kr. u. 6. század).

„Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szavartü ászfalünak (sabartoi aszfaloi) hívják. (...) A türköknek az előbb említett népéhez, amely kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, a nyugati vidéken lakó türkök mostanáig (10. század közepe) küldenek ügynököket, meglátogatják őket, és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.” (DE ADMINISTRANDO IMPERIO, 10. század közepe)

„A turkok (magyarok) hunféle nép, s a Kaukázus hegyektől észak felé laknak. (...) Pannóniában, az Isztrosz (Duna) mellett is laknak turkok (magyarok), kiktől Leo császár a bolgárok ellen segítséget kapott (895). (...) Ezek a Kaukázus feletti turkok (magyarok), mint az arabok szövetségesei 840-ben és 841-ben beütöttek Kis-Ázsiába, Örményországba, és Theophüosz császár ellen hadat viseltek. A Fekete-tenger partján elterülő régi Zikhián és az abházok földjén át (...) közel érték a Kaukázus déli tartományait, ahol már előbb is jártak turkok (magyarok), mikor még az egész nemzet a Kaukázus vidékén lakott.” (SKYLITZES, 11. század)

Végül Julianus 1236-ban a Volga mentén – a későbbi magyar krónikák által Magna Hungariának nevezett területen – talált rá egy jelentősebb magyar népcsoportra – a Kaukázus térsége azonban továbbra is úti célja maradt a „testvérkeresőknek”. Többek között Hatvani Turkoly Sámuel és Ó-Gyallai Besse János gyűjtött értékes adatokat, amelyek azt bizonyíthatják, hogy a magyarság jelentős tömegekben, egy bizonyos időszakban a Kaukázus térségében élhetett:

„A magyarok királya pedig lakott a Kuma nevű folyóvíz mellett, melynek palotái jóllehet rongyosak, de ma is fennállanak, és azon Lakó helyet itt való pogány nyelven Magyarnak hívják” (HATVANI TURKOLY SÁMUEL, 1725) (4. kép).

„Utunkban a Karatsai, Kabarda, Abar, Beszlenié, Oruszpié, Tserkesz és Nogai tatár nemzetek Főembereivel, akik a Generalis tiszteletére egymás után érkeztek, ösmeretséget tettem. Ezek az egész társaság hallatára magukat többnyire magyarok maradékainak vallották. Kétségkívül itt volt eleinknek utóbb lakása, azt mind a Kawkaz hegyek lakosai, mind a régen itt lakó oroszok egy szóval bizonyítják. A karatsaiak és a tatárok azt állítják, hogy az Azowi tengertől fogvást, éjszak felé a Kuma víz partján fekvő Magyar várostól fogvást egész Derbendig a Caspium tenger partján Magyarok voltak az urak. Eltűnt tehát a mostani Magyar nyelv a Kawkaz tájékáról, de felmaradtak sok Helyeknek, Folyó vizeknek, és Nemzetségeknél Nevei...” (Ó-GYALLAY BESSE JÁNOS, 1829)

Az 1930-as években Fettich Nándor régész járta végig a nagyobb orosz múzeumokat, és a Kaukázus déli térségébe, Grúziába is eljutott. A Kaukázusban fellelt palmettamintás szabványokat a magyar fémművesség termékének tartotta, és több olyan viseleti elemre is felhívta a figyelmet, amelynek közvetlen párhuzamai a Kárpát-medencei honfoglaló magyar leletanyagban található meg. A honfoglalás kori fémművesség alaprétegének iráni—kaukázusi eredetét vallotta, majd a Meotisz mellett, az általa Levédiának értelmezett területen az északi művészet hatását vélte felfedezni. (FETTICH, 1937, 102.) Erdélyi István régész 1966-ban és 1978-ban látogatott el néhány észak-kaukázusi múzeumba és dokumentált honfoglaló magyar jellegű leleteket. Véleménye szerint a 13. században Julianus által a Volga mentén megtalált Magna Hungaria nem volt a magyarság őshazája, oda csak a 8. században a

bolgárokkal együtt húzódnak fel a Kaukázus északi előteréből a korai magyarság egyik csoportja. (ERDÉLYI, 2008, 23.)

Napjaink kaukázusi kutatásai

Az Erdélyi István észak-kaukázusi kutatásai óta eltelt mintegy 50 év után, 2016-tól Gáll Erwin régésszel éves rendszerességgel kutatjuk a Kaukázus északi területét. Az általunk dokumentált, a Kárpát-medence 9–10. századi, honfoglalás kori emlékéanyagával párhuzamot, több esetben azonosságot mutató leletek (5. kép) jelzik, hogy a Kaukázus északi előtere szervesen illeszkedett abba a kultúrkörbe, ahová az írott források szerint a Kárpát-medencébe költözésük előtt a korai magyarok is tartoztak. A régészeti leleteken kívül történeti, néprajzi és archeogenetikai példák igazolják, hogy az Urál déli előterétől a Kaukázus északi előteréig húzódnó térség a lovas nomád népek életében összefüggő, egységes területet alkotott. A déli, kaukázusi és Azovi-tenger környéki területek magyar őstörténeti szempontú vizsgálata ezért a jövőben az egyik legfontosabb feladata lesz a kérdéssel foglalkozó tudományágaknak.

Mivel az általunk bemutatott leletek többsége szórványként, illegális műkincskereskedőktől hatósági lefoglalás útján jutott a helyi múzeumokba, nyilvánvalóvá vált, hogy azokon a lelőhelyeken, ahonnan 9–10. századi, magyar jellegű leletek láttak napvilágot, az oroszországi kutatókkal feltárásokat kell kezdeményezni. Az első magyar–orosz régészeti feltárás a Kaukázus térségében 2019 őszén, a Magyarságkutató Intézet támogatásával, Andrejevskaja cselben (Krasznodari határterület) valósult meg. Az Északnyugat-Kaukázusban, a Fekete-tenger keleti partvidékén található Anapa városától délkeleti irányban mintegy 6 kilométerre lévő lelőhelyen 2019. szeptember 3.–október 21. között végzett feltárás során közel 150 négyzetméternyi területet kutattunk át, ahonnan számos antik és középkori szórványlelet mellett, jól elkülönülő sírcsoportokat alkotva in situ három hamvasztásos és három csontvázas temetkezés került elő. A csontvázas temetkezések keleti irányban ahhoz a sírcsoporthoz kapcsolódtak, amelyet 1991–92-ben az Anapai Régészeti Múzeum munkatársai tártak fel. Ezt a temetőrészletet a leletanyag és a temetkezési szokások alapján az ásatást vezető régész, A. M. Novicsihin a feltárásról készült publikációban magyar etnikumhoz kötötte (НОВИЧИХИН, 2015, 109.) A nyugat–keleti tájolású csontvázas temetkezések közül kettőben (10., 11. sír) fegyverekkel (szablya, nyílcsúcsok) és használati tárgyakkal (edény, vaskés, vasár, bronzgyűrű), illetve viseleti elemekkel (bronzgombok) eltemetett férfiak, míg a harmadik csontvázas temetkezésben (9. sír), észak–dél tájolásban az előzetes meghatározás szerint egy 3 év körüli kislány nyugodott. Sírjából edény, gyöngyök, bronzgombok kerültek elő. A feltárt sírok – a temetkezési szokásokhoz (csontvázas temetkezés, nyugat–keleti tájolás) és az etelközi eleinkhez kötött Subbotyici horizont jellegzetes leletei, köztük egy vasszereléses szablya (6. kép) alapján – feltehetően magyarokkal hozhatók összefüggésbe. Az emberi csontminták természettudományos vizsgálatát (genetika, C14) a Magyarságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja végzi. Magyar őstörténeti szempontból a lelőhely jelentőségét jelzi, hogy a területről az elmúlt évtizedekben több Kárpát-medencéhez köthető szórványlelet – például palmettamintás, aranyozott ezüstlemezes hajfonatkorong (7. kép), tarsolylemez-töredék, hasított palmettás övdíszek, szablya) – került az Anapai Régészeti Múzeumba. Ezeket a leleteket kutatócsoportunk 2016-ban dokumentálta, majd Andrej Novicsihin helyi régész közreműködésével nemzetközi és magyar tudományos folyóiratok³on. Az Északnyugat-Kaukázus térségének magyar őstörténeti szempontú fontosságát olyan további, magyar jellegű szórványleletek is jelzik, amelyekre szintén kutatócsoportunk hívta fel a figyelmet. A szórványleletek lelőhelyeiként nyilvántartott temetők területén tervezett további közös orosz–

³M. Lezsák, 2017, 51–66.; Novicsihin – M. Lezsák – Gáll 2017, 67–88.; Gáll–Lezsák 2018, 85–112.; Lezsák–Novicsihin–Gáll, 2018, 143–168.

magyar régészeti feltárások és az ezekkel párhuzamosan végzett természettudományos vizsgálatok reményeink szerint a kérdés tisztázásához fognak hozzájárulni.

A társtudományok eredményei

Agócs Gergely az elmúlt húsz év alatt nyolc hosszabb, az észak-kaukázusi türk népek zenefolklórájának feltárására irányuló gyűjtőutat szervezett. A terepmunkát, illetve a rögzített folklóralkotások itthoni elemzését 2014 óta Somfai Kara Dávid néprajzkutatóval közösen végzik. A karacsáj, balkár, nogaj és kumuk falvakat érintő gyűjtőutak során eddig több mint 2300 dallamot rögzítettek. Összehasonlító vizsgálataik eredményeképpen megállapítható, hogy a karacsáj-balkár népzene dallamtípusainak 35–40 százaléka, a nogaj zenefolklór dallamtípusainak pedig közel 70 százaléka illeszthető be a magyar népzene morfológiai rendszerébe. Ezt a zenei rokonságot több esetben dallamegyezések is jellemzik.⁴

Neparáczi Endre és Török Tibor archeogenetikusként kutatásai szerint az elithez tartozó honfoglalás kori temetők 102 mintája anyai vonalának 6,9 százaléka, míg 29 mintája apai vonalának 10,3 százaléka mutat a Kaukázus–Közel-Kelet felé. A vizsgálatok során örmény, azeri, druz, török, iráni, iraki és palesztin haplocsoportokat azonosítottak.⁵ Christine Keyser genetikus, a strasbourgi egyetem professzora 19 honfoglalás kori mintán végzett kutatásai alapján a honfoglaló magyar elit kis sírszámú temetőiben nyugvók apai, Y kromoszómás génkészlete ponthusi (észak-kaukázusi), uráli és altaji komponensekből áll.⁶ Az eddigi genetikai kutatások a 10. századi vezető réteg heterogén jellegét bizonyítják. A nagy sírszámú, ún. köznépi temetők genetikai összetevőit jelenleg Neparáczi Endre – Török Tibor vezetésével a Magyarországi Kutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja vizsgálja.

⁴Agócs Gergely szóbeli közlése.

⁵Lipson, M., Szécsényi-Nagy, A., Mallick, S., Pósa, A., Stégmár, B., Keerl, V., Rohland, N., Stewardson, K., Ferry, M., Michel, M., Oppenheimer, J., Broomandkoshbacht, N., Harney, E., Nordenfelt, S., Llamas, B., Gusztáv, B. M., Köhler, K., Oross, K., Bondár, M., Marton, T., Osztás, A., Jakucs, J., Paluch, T., Horváth, F., Csengeri, P., Koós, J., Sebok, K., Anders, A., Raczky, P., Regenye, J., Barna, J.P., Fábrián, S., Serlegi, G., Toldi, Z., Nagy, E.G., Dani, J., Molnár, E., Pálfi, G., Márk, L., Melegh, B., Bánfai, Z., Domboróczki, L., Fernández-Eraso, J., Mujika-Alustiza, J. A., Fernández, C. A., Echevarría, J. J., Bollongino, R., Orschiedt, J., Schierhold, K., Meller, H., Cooper, A., Burger, J., Bánffy, E., Alt, K. W., Lalueza-Fox, C., Haak, W., Reich, D., 2017. Parallel palaeogenomic transects reveal complex genetic history of early European farmers. *Nature* 551., 368–372. <https://doi.org/10.1038/nature24476>

Neparáczi, E., Maróti, Z., Kalmár, T., Kocsy, K., Maár, K., Bihari, P., Nagy, I., Fóthi, E., Pap, I., Kustár, A., Pálfi, G., Raskó, I., Zink, A., Török, T., 2018. Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS One* 13. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205920>

Neparáczi, E., Maróti, Z., Kalmár, T., Maár, K., Nagy, I., Latinovics, D., Kustár, Á., Pálfi, G., Molnár, E., Marcsik, A., Balogh, C., Lőrinczy, G., Gál, S.S., Tomka, P., Kovácsóczy, B., Kovács, L., Raskó, I., Török, T., 2019. Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *Sci. Rep.* <https://doi.org/10.1101/597997>

⁶<https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-019-00996-0>

Képek:

1. A törteli szarvasos szíjvég Pósta Béla 1896-os ásatásából (MNM Régészeti Tár)

2. Gróf Zichy Jenő és Pósta Béla a III. expedíció hajóján a Volgán (MNM Adattár)

3. A Kubán-vidéki Andrjukovszkaja sztanyica leletei, Pósta Béla rajza a III. Zichy-expedíció (1897–1898).

4. Avar Ákos, M. Lezsák Gabriella és Gáll Erwin a Kuma menti Madzsarban 2016 októberében
(Fotó: Somfai Kara Dávid)

5. Szórványleletek az Északnyugat-Kaukázusból (válogatás)

6. Az Andrejevszkaja scseli 11. szablyás férfisír (jobbról balra: Gáll Erwin, Andrej Novicsihin, Konstantin Krutogolovenko. Fotó: M. Lezsák Gabriella)

7. Az Andrejevszkaja scseli hajfonatkorong és Kárpát-medencei párhuzamai (Anarcs, Csengele, Mór-Sóderbánya, Ipolykiskeszi, Tiszaeszlár – Vörösmarty utca)

IRODALOM

- BANNER, 1962A = BANNER JÁNOS: *Pósta Béla születésének százados ünnepe 1862-1962*. Bp., 1962.
- BANNER, 1962B = BANNER JÁNOS: *Pósta Béla* (1862. aug. 22-1919 ápr.16). AÉ 89., 1962. 239-240.
- ERDÉLYI, 2008 = ERDÉLYI ISTVÁN: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti hagyatéka*. Bp. Mundus, 2008.
- FETTICH, 1937 = FETTICH NÁNDOR: A honfoglaló magyarság fémművészete. *Archaeologia Hungarica* XXI. Bp., 1937.
- GÁLL-LEZSÁK, 2018 = ERWIN GÁLL – GABRIELLA M. LEZSÁK: *A view from the West to the East. An analysis of the characteristics, chronology, and distribution of the sabretache plates in the 10th century*. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Jahrgang 46., 2018, 85–112.
- KRAUSZ, 1898 = KRAUSZ SÁMUEL: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia* 9., 1898. 293–305.
- LEZSÁK-NOVICHIKHIN-GÁLL, 2018 = GABRIELLA M. LEZSÁK – ANDREY NOVICHIKHIN – ERWIN GÁLL: The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century). *Acta Archaeologica Carpathica* 53., 2018, 143–168.
- M. LEZSÁK, 2017 = M. LEZSÁK GABRIELLA: *Beszámoló a Kaukázus északi előterébe vezetett régészeti kutatóutakról* (2016–2017). *Alba Regia* 45. (2017), 51–66.
- NOVICSIHIN – M. LEZSÁK – GÁLL, 2017 = NOVICSIHIN, ANDREY – M. LEZSÁK GABRIELLA – GÁLL ERWIN: *Tarsolyelemz-töredék Andrejevszkaja scselből. Gondolatok a tarsolyok kelet-európai és Kárpát-medencei elterjedésével kapcsolatban*. *Alba Regia*, 45. (2017), 67–88.
- НОВИЧИХИН, 2015 = А. М. НОВИЧИХИН: ДЕТСКИЕ ПОГРЕБЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО МОГИЛЬНИКА АНДРЕЕВСКАЯ ЩЕЛЬ. Историко-археологический альманах. Вып. 13 — Армавир, Краснодар, Москва, 2015, 99–111.
- ROSKA, 1941 = ROSKA MÁRTON: Előljáróba. *Közl. I.*, 1941, 3–4.
- PÓSTA, 1896 = PÓSTA BÉLA: A történelmi magyar pogány kori leletek. *Archaeologiai Értesítő* 16., 1896, 30–39.
- PÓSTA, 1897 = PÓSTA BÉLA: Az archaeologiai gyűjtemény leírása. In: *Zichy Jenő gróf kaukázusi és közép-ázsiai utazásai*, Bp., 1897, II., 327–594.
- PÓSTA, 1904 = PÓSTA BÉLA: Jelentés a jurjewi küldetéséről. *Acta Univ. Litt.*, 1904. 59–66.
- PÓSTA, 1905 = PÓSTA BÉLA: *Régészeti tanulmányok az orosz földön*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest–Leipzig, 1905.
- THURY, 1897 = THURY JÓZSEF: A magyaroknak „szavarti aszfali” neve. *Századok*, 1897. 391–403.
- VINCZE, 2002 = VINCZE ZOLTÁN: Pósta Béla-iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában. *Erdélyi Múzeum* (2002). 25–44.
- VINCZE, 2014 = VINCZE ZOLTÁN: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban* (1899–1919). Kolozsvár, 2014.